

„ÖRÖKSÉGÜNK A TÉR ÉS AZ IDŐ”

TANÍTVÁNYI TISZTELGÉS FILEP ANTALNAK

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Társadalmi Kapcsolatok Intézete
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
7624 Pécs, Rókus u. 2.
www.pte.hu
<http://neprajz.btk.pte.hu>

A kötet megjelenését az NKA támogatta.

A kötetet szerkesztette:
KÜRTÖSSY PÉTER – MÁTÉ GÁBOR – VARGA SZABOLCS

A címlapon látható kép Selmecbánya 1773-as látképi ábrázolása.

Magyar Nemzeti Levéltár S 139 No 002.

A közléshez nyújtott nagylelkű támogatást ezúton is köszönjük.

A hátsó borítón Filep Antal látható egy tanszéki kiránduláson.

Fotó: Dobai Szilvia, Nyugotszenterzsébet, 2000.

ISBN 978-963-642-728-3

Fedélterv: Vargyas Ildikó
Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Nagy Zoltán

Pécs, 2014

TARTALOM

NAGY Zoltán	Egy tisztelgő kötet elé	9
MÁTÉ Gábor	Előszó	11
EKLER Andrea	„Az értelmiség hivatása”. Ekler Andrea beszélgetése Filep Antallal	15
ÉPÍTÉSZET		
HOLCSEK Eszter	Népi épületek kutatási eredményei a Balatonfelvidéken	33
TANAI Péter	Egy ágafás túlélő a 21. században	57
ZSONDA Márk	Település és építészet a chacoi magyaroknál	81
KOCSIS Csaba	Nemes kapolcsi Barcza Zsigmond malma. Adalékok a kapolcsi vízimalmok történetéhez	127
MUZEOLÓGIA, MŰVELŐDÉS, TUDOMÁNYTÖRTÉNET		
GEBAUER Hanga	„... örökitette azt, a mi örökkévalóságra van rendelve” – Györfly István mint fotográfus, fekete-Körös-völgyi fényképfelvételeinek tükrében	151
HORVÁTH István	Egy tárgy útja a múzeumi gyűjteménybe	191
KÜRTÖSSY Péter	Kártya a magyar kezében. A kártyajáték helye, szerepe és alkalmi hagyományos közösségeinkben	203
VARGA Szabolcs	A reformáció folyamata a Pécsi egyházmegyében a 16. században	223
JÓZSA Tamás	Az építész gondolkodás kialakítása a népi építészet környezet- és gondolkodásformáló hatásán keresztül (oktatási modell)	243

SZŐLŐHEGYEK NÉPRAJZA

DOBAI Szilvia	Két 18. és egy 19. századi szőlőhegyi szabályzat Fejér megyéből	255
KABAI Gergely	Bari-hegy – egy dél-balatoni szőlőhegy a 19-20. században	287

TÁJTÖRTÉNET

AGÓCS Ruben	Élőföldből vadrezervátum, avagy a turulmadár mentette Kádár	313
BÉRES Sándor	A vájkos. A vájogvető gödrök szerepköre a felsődánosi tanyavilágban	335

TELEPÜLÉS ÉS TÁRSADALOM

GLÜCK László	A lakótelek-tulajdon topográfiája Máramarosszigeten (az 1770-es évekig) Topográfia és társadalomtörténet	353
HOSSZÚ Csaba	Adalékok a Szigetvidék történeti néprajzához	375
MARX Mária	Az ígéret földjén – egy molnármester felemelkedése a 18. század második felében	397
MÁTÉ Gábor	A kertesség, a török uralom és a telkesítés összefüggései a mecseki szálláskertes települések példáján	429
	Filep Antal bibliográfiája (1959–2014)	479
	Képek	497

A LAKÓTELEK-TULAJDON TOPOGRÁFIÁJA MÁRAMAROSSZIGETEN (AZ 1770-ES ÉVEKIG)

TOPOGRÁFIA ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

A társadalmi jelenségekre vonatkozó adatok térbeli elhelyezése éppolyan természetes igény a kutató részéről, mint a kormeghatározás. Az adat topográfiai dimenziójának tisztázása nem csupán valamilyen külsődleges kötelesség: olykor lényegi módon képes gazdagítani magát az információtartalmat, a tudományos következtetés lehetőségét is. Az alábbiakban erre szeretnék bemutatni egy példát az írásos források (és térképek) alapján végzett társadalomkutatás területéről. A helyszín egyetlen település, a Máramaros megyei Sziget mezőváros, az időmetszet pedig a legkorábbi felhasználható írásos adatoktól a legkorábbi térképekig (az 1770-es évekig) terjedő időszak.

Tanulmányomban csupán egyféle objektumról lesz szó: a lakótelek-ről, de valójában nem mint térbeli tárgyról, hanem inkább a tulajdonosként hozzájuk kötődő emberekről. Ennek a kérdésnek megvan a maga fontossága, amit az is jól mutat, hogy a lakótelek birtoklása általános jellegű (a nemesség és a közrend kategóriáinak nem alárendelt) státusmegkülönböztetés forrásául szolgált a kortársak számára (gazdák – zsellérek).¹ A lakás helyének kiválasztása sok mindentől függött, így elsősorban az anyagi lehetőségtől, a presztízstörekvésektől, a kenyérkereső foglalkozás sajátos igényeitől – ezáltal pedig mindezekre a tényezőkre vissza is utal.²

* A szerző a pécsi egyetemen szerzett történelem MA diplomát, majd PhD fokozatot *Az öt máramarosi város társadalma a 16–18. században* c. disszertációval. Tanult jogot is a pécsi egyetemen, illetve klasszika-filológiát az ELTÉ-n. Jelenleg az MTA BTK Történettudományi Intézet kora újkori témacsoportjának tudományos munkatársa.

¹ Szigeten (és az öt máramarosi városban általában) ez a megkülönböztetés kifejezetten a lakótelek birtoklásához kötődött, a termőföldéhez nem.

² Az egyes telkek és tulajdonosok szintjéig lemenő topográfiai rekonstrukciót (is) megcélzó, részben adattári jellegű feldolgozások közül említhetjük: Dávid – Goda – Thirring 2008 (ld. még Thirring 1941; Házi 1965); Végh 2006–2008; Nagy 1961; Mollay 1994–1995; Haris 1998; Mihály 2004; Bodnár 2008. A bizonyos társadalmi csoportokra korlátozódó munkák közül: Flóra 2004. Az összeírás jellegű források topográfiai rekonstrukciójára egy mintapélda: Veress 1966.

Mielőtt a telektulajdonosokra vonatkozó források elemzésére rátérnénk, célszerű közelebbről megismerni a város alaprajzát. Erre csak az 1770-es évekből rendelkezésre álló – a kamara mint földesúr megrendelésére készült – térképek³ bevonásával, illetve a mai városalaprajzból kiindulva van lehetőség. Pusztán a szöveges forrásokból ehhez képest csak igen elnagyolt eredményre juthatnánk.

A szöveges forrásokban a településnek összesen két utcáját említik, a Tisza és az Iza sort (máskor szernek nevezik őket), valamint szó esik a város piacteréről.⁴ A lakosság bizonyos szempontú teljességére kiterjedő összeírások közül egyedül az 1744-es urbárium tagolja a névsort közterületek szerint; ebben mindenki vagy a Tisza soron, vagy az Iza soron lakik.⁵

Mindebből nagy biztonsággal következtethetünk egy együtcs településre, hiszen a „sor” megnevezés utcaoldalt jelentett, ez esetben nyilván ugyanazon utca két szemben fekvő oldalát. Ezt forrásszerűen is igazolni tudjuk az olyan esetekből, amikor szemben (*e regione*) fekvő telkeként említenek olyan telkeket, amelyekről tudjuk, hogy egyikük a Tisza, másikuk az Iza soron helyezkedett el.⁶ A piactér ennek az utcának egy szakaszát kellett, hogy jelentse. Ezt igazolja, hogy egy piactéri telket máskor Tisza sorinak említenek.⁷ Következtethetünk ebből azután az utca kiszélesedésére, piacutcás jellegére is, hiszen Sziget városiasodását nem előzte meg hosszabb falusi múlt.⁸ A két sor különben a várost északról, illetve délről körülölelő két folyóról kapta a nevét, így az is kikövetkeztethető lenne az írásos forrásokból, hogy az utca nagyjából kelet-nyugati irányban haladt, a folyókkal párhuzamosan.

Ezt a rekonstrukciót a 18. század elejétől látképek is megerősítik.⁹ Ezek a látképeken szépen kivehető a két kelet-nyugati házsor. Az 1770-es

³ MNL-OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) S 11 nr. 463. (1772), 647. (1776), 53/2. (datálatlan, egykorú).

⁴ Pl. DRNK (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára, Debrecen) R 2579 276. sz. (1591); DRNK R 2579 293. sz. (1599); MNL-OL F 15 Prot. K majus (20.) fol. 72v–73r (1618).

⁵ MNL-OL E 156 Reg. fasc. 72. nr. 39. fol. 18r–22r.

⁶ Pl. DRNK R 2579 293. sz. (1599), ahol az oklevélben említett két telek Tisza, illetve Iza sori elhelyezkedése az alábbi rekonstrukciónkból derül ki.

⁷ Ld. a 2. táblázat 6. sorában idézett adatokat.

⁸ A település kezdeteire ld. Bélay 1943: 24–35., valamint ÁMTF IV. 120–121.

⁹ Ilyesfajta források a váraljai településekhez képest szegényes mennyiségben állnak rendelkezésre. Mindkettőt urbárium lapjára rajzolták be az összeírók. MNL-OL P 397 V. sor. „D” t. fol. 25r (1711); MNL-OL E 156 Reg. fasc. 72. nr. 39. fol. 17–18. között (1744). Az utóbbit közölte: Deschmann 1991.

évekbeli térképek azután végképp igazolják, és részletekig menően ábrázolják a fenti helyzetet, amelyet jelentéktelen változásoktól eltekintve a mai városalaprajz is őriz.¹⁰ A térképek alapján lehet megállapítani a lakótelkek egymás közti határait, amelyek persze némileg változhattak.

Lakótelkek nem csupán a két utcasorban helyezkedtek el, hanem voltak úgynevezett utcaközi telkek is. Ezek az aprócska, szabálytalan alakú telkecskék a széles utca szabad, másra nem használt térségeit töltötték meg, általában kisebb összefüggő csoportokban. (Adatok híján a továbbiakban nem foglalkozunk velük.)

A város kiemelt, nem lakáscélú épületei és létesítményei közül csupán a település központját jelző két objektumot, a templomot és a piacteret kell figyelembe vennünk (a tulajdonképpeni piactér – a hetipiac helye – ugyanis a „piacutcának” csak egy központi szakaszát foglalta el). Ezeket az objektumokat az 1770-es évekbeli térképek alapján tudjuk pontosan lokalizálni, amelyeken a piactér helyét az állandó bódék jelzik. Szigeten a piactér nem a templom körül volt (mivel ez az épület a teret már erősen leszűkítette), hanem attól keletebbre, még csak nem is közvetlenül csatlakozóan. A városközpontot jelző eme két objektum az 1770-es években rögzített állapot szerint feltűnően egyenlőtlenül helyezkedett el az utca hosszában: a templom az utca két végéhez képest (nyugat:kelet) kb. 1:7, a piac pedig kb. 3:5 arányban. Mindez a város valamikori keleti irányú kiterjesztésének lehet az eredménye. A település lakóterületének változásairól ugyanakkor nagyon keveset tudunk. A terjeszkedés folyamatának a legkorábbi összeírás jellegű forrásunk keletkezési ideje, vagyis 1600 előtt kellett lezajlania, ezután érdemi változás nem történt. Ezt az alábbi rekonstrukció igazolja majd, és az ismert demográfiai folyamatokkal is összhangban van.

A lakótelek-tulajdoni viszonyokra vonatkozó források közül kitűntetetten kell foglalkoznunk a lakosság-összeírásokkal, közülük is azokkal, amelyek szándékuk szerint a teljes települést (tehát nem csupán a lakosság bizonyos státusú csoportjait) rögzítik, és pedig topográfiai rendben. E forrásokhoz kötve lehetséges azután az egyéb, egyedi vagy kiscsoportos lakótelek-tulajdoni adatokat pontosan lokalizálni.

¹⁰ A 2. jegyzetben idézett térképek ma már könnyen elérhetőek publikált digitális reprodukcióban (Kamarai térképek), ezért tanulmányunkhoz nem csatolunk térképmellékletet. Megjegyzem, hogy az 1772-es és 1776-os térképeken látható, a lakótelkek sorai mögött húzódó hasonló tömbök nem lakótelkek, hanem majorkertek, elkülönült gazdasági udvarok voltak.

Szigetről a következő névsoros összeírások állnak rendelkezésre: országos adóösszeírások (1696, 1715, 1720, 1728),¹¹ miután a korábbi, dikális (subsidiium-) összeírások nem névsorosak; a Gubernium rendeletére készült megyei adóösszeírás 1700-ból;¹² az öt máramarosi város (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget) adóösszeírása 1701-ből;¹³ települési adóösszeírás az 1740–1741 és az 1754–1758 évközből folyamatosan;¹⁴ egyes urbáriumok (1600, 1614, 1744).¹⁵

Valamennyi említett országos összeírás, mint ismeretes, továbbá az 1700-as megyei szintű összeírás is csak a közrendűekre, illetve legfeljebb az armalistákra (jobbágytelken lakó nemesek) terjedt ki. Az 1701-es öt városi adóösszeírás a keletkezésének sajátos körülményeiből kifolyólag – hogy tudniillik a különböző rendi csoportok közötti konfliktus elrendezésére tett erőfeszítések kapcsán született – tartalmazza az egytelkes és a birtokos (azaz jobbágytartó) nemeseket is; ám a lakosságot eme csoportok szerint írja össze, ami kizárja a topográfiai rendet. A települési adóösszeírások készítése idején Szigeten már jó ideje (a 17. század eleje óta) két városi közösség létezett egymás mellett, a nemeseké és a közrendűeké, így a nemesi magisztrátus által készített összeírások is csak az egyik csoportra, a nemesekre terjednek ki. Végül a három névsoros urbárium közül az 1614-es csak a jobbágyokat (és armalistákat) tartalmazza, a másik kettő viszont az egész lakosságot (annak ellenére, hogy a nemes telken élő nemesek nem voltak az uradalom alattvalói), méghozzá státusok szerinti csoportosítás nélkül. Céljainknak tehát csak az 1600-as és 1744-es urbárium felel meg.

¹¹ 1696: MNL-OL E 156 Reg. fasc. 148. nr. 12. p. 301–344.; 1715: MNL-OL N 78 30. téka Com. Máramarosiensis; 1720: MNL-OL N 79 31. téka; 1728: SJAN Maramureş (Serviciul Judeţean Maramureş al Arhivelor Naţionale, Nagybánya), fond 45. Prefectura judeţului Maramureş, Documente ordonate pe probleme (= Mm m lt, Tárgy sz ir) 29. (két darabban: fol. 178–207. és fol. 87–98.).

¹² MNL-OL F 49 2. cs. 15. sz.

¹³ SJAN Maramureş, Mm m lt, Tárgy sz ir 8. fol. 51v–60r (az összeírás Husztra és Viskre vonatkozó része); SJAN Maramureş, fond 45. Prefectura judeţului Maramureş, Acte financiare ale comitatului Maramureş 12. (a Técsőre, Hosszúmezőre és Szigetre vonatkozó rész elszakadva).

¹⁴ SJAN Maramureş, fond 46. Primăria oraşului Sighetu-Marmaţiei, Registre contemporane de evidenţă pentru comunitatea nobiliară (= Sz ns vs lt) 3. A nemesi város 1739–1741 között vezetett jegyzőkönyve, számozatlan (1740. jan. 4-nél és 1741. jan. 5-nél); uo. 4. A nemesi város 1754–1758 között vezetett jegyzőkönyve, számozatlan (1754. jan. 28-nál, 1755. jan. 27-nél, 1756. máj. 10-nél, 1757. márc. 24-nél és 1758. márc. 4-nél).

¹⁵ 1600: MNL-OL E 156 Reg. fasc. 174. nr. 25. p. 1–114.; 1614: MNL-OL R 323 nr. 39.; 1744: MNL-OL E 156 Reg. fasc. 72. nr. 39.

Ezekhez vehetjük még hozzá az 1770-es évek térképeit, amelyek a hozzájuk tartozó lakosságnévsor révén a mi szempontunkból szintén összeírásnak tekinthetők.¹⁶ Sajnos azonban a három térkép közül kettő esetében a névsor külön mellékletet képezett, amelyek azóta elszakadtak az alapforrástól. Éppen a leggyengébb térkép (a datálatlan) az, amelyen találunk névsort. A házak, telkek ábrázolása alapján azonban, minthogy igen közeli korú darabokról van szó, könnyen össze lehet kapcsolni a datálatlan térképen feltüntetett tulajdonosokat az 1772-es és 1776-os térkép telkeivel.

A két urbáriumnál hátravan még a topográfiai rend kérdésének tisztázása. Az 1744-es összeírás a két utcasor szerint hozza a telkeket, csak azt nem említi, hogy milyen sorrend szerintés milyen irányban haladva. Mivel azonban 1744 és 1772/1776 között nagyszámú telek esetében találunk egyezéseket a tulajdonosok között, könnyűszerrel megállapítható, hogy az 1744-es urbárium valóban a tényleges telekrendet követte, és előbb a Tisza sort nyugat-keleti irányban, majd visszafelé az Iza sort keletről nyugat felé írták össze. Nem okoz problémát az összeírt személyek telkekhez rendelése sem, az urbárium táblázatos ábrázolásmódjának és „telek” rovatának köszönhetően ugyanis világos, hogy melyik személy melyik telekhez tartozik.

Sokkal komolyabb feladat az 1600-as urbárium topográfiai viszonyainak tisztázása. Az alábbiakban ezzel foglalkozunk részletesen.¹⁷ Az urbárium lakosság-összeíró része egy táblázatos keret nélküli névsor. A nevek előtt, tehát bal oldalt, a nevekkel párhuzamosan olvashatók a telekméret-megjelölések (egésztelek és a különböző törtek). Ezek nem minden esetben egyetlen névhez tartoznak, hanem sokszor többhöz egyszerre, jelezve, hogy egy-egy telek olykor több háztartás birtoka/lakóhelye volt. A telekméret-megjelölések és a nevek összetartozását (azaz tulajdonképpen a telkek határait) az urbárium készítői vízszintes elválasztó vonalakkal jelölték, amelyek mindig egy telekméret-megjelölést és egy vagy több nevet fognak közre. A telekfogalmat semmi más nem jelöli az urbáriumban.

Három kérdésre kell tehát választ kapnunk: (1.) a fenti módon jelzett telkek a beltelkeket jelölik-e; (2.) ha igen, a telkeket a valós rendjükben vették-e fel és miként (a névsor mely szakasza hogyan lokalizálható), végül (3.) minden telket felvettek-e vagy kihagytak bizonyos lakosságcsoportokat?

¹⁶ Lásd a 4. jegyzetet 4. jegyzet.

¹⁷ A kérdés rövidebb tárgyalását lásd: Glück 2007: 431.

A három kérdésre együttesen adhatunk választ, a névsor valós topográfiai rendjének igazolása (és a közelebbi lokalizálás) során ugyanis az is nyilvánvalóvá lesz, hogy a nevekhez tartozó telekmegjelölések beltelkeket takarnak, amelyeket az összeírók válogatás nélkül felvettek.

Az alapkérdés (2.) egyik felét, az urbárium topográfiai rendjét egy közel egykorú másik forrással való összevetés igazolja. Ez a város magisztrátusának 1595-ös statútuma, amelyben rendfenntartási célból a tizedesi poszt bevezetéséről határoztak.¹⁸ A tizedek magától értetődően összefüggő területi egységek voltak. A rendelkezés megadja a tizedesek nevét, valamint a tizedek határait (a határoló telkek tulajdonosainak nevével). A tizedeket a statútum a valós sorrendjükben vette fel, ami kiderül már csak abból is, hogy az egymásra következő határoló telkek – kevés kivétellel – közösek (A házától B házáig X legyen a tizedes, B házától C házáig Y, stb.). A tizedek valóban tíz telekből állottak, ami kiderül a szövegnek abból a megjegyzéséből, miszerint az utolsó tized a város végén már nem telik tíz házra.¹⁹

A tizedek száma 21 volt. Az összevetést az 1. táblázat mutatja. (A táblázatban félkövérrel szedtük a tizedeshatárokat, ezeknek kell tehát egymástól 10 teleknyi távolságban lenniük az 1600-as urbáriumban. A normál szedésűek a tizedesek, ezeknek csupán bele kell esniük a tizedbe. A 3–4. és a 16–17. tizedek határán az előző tized utolsó és a következő tized első telke is meg van adva, ezek tehát közvetlenül egymás mellett kell, hogy legyenek az urbáriumban is.)

¹⁸ Corp. Stat.: III. 573–575. A statútumot már a 19. század elején kiadta egy külön kis füzetben a város másik jeles oktatási intézménye, a piarista gimnázium tanára, Simonchicz Ince (Simonchicz 1806), ez a kiadás azonban súlyosan hibás, ami rögtön kiderül, ha a nevek olvasatát egybevetjük az 1600-as urbáriummal. Az iratnak mára nem maradt fenn példánya.

¹⁹ A ház szót telek értelemben is használták, elég csak a számos teleknemesítésre utalni, amelyekben rendszeresen *domusokról* van szó, holott az ingatlanmésítés mindig telkekre vonatkozott. Olykor *domus seu curiát* olvasunk, tehát maga a szöveg azonosítja a lakóházat a telekkel.

Név 1595 ⁽¹⁾	Telek sorszáma 1600 ⁽²⁾	Név 1595 (folyt.)	Telek sorszáma 1600 (folyt.)
Fodor Mihály	–	11. Nyikos István	161.
1. Beteg Mihály fia	38.	Gulya Gergely	152.
Szólósi Antal	37.⁽³⁾	12. Gulya János	<u>151.</u> , 203.
2. Técsi Gáspár	–	Gépelyes Balázs	140.⁽³⁾
Kósa Máté	28.⁽³⁾	13. Izsák Mihály	132.
3. Török Gergely	25.	Koltor Pál	130.
paplak	18–19. között	14. Oroszlán István	125.
Kalmár András	!14–15. között (18. János)	Gulya Tamás	121.
4. Magyar Máté	–	15. Csiszár István	–
Hatvani Györgyné	8.	Varga András	111.
5. Íjgyártó István	(1. Mihály, 1–2. között Mihály özvegye)	16. Hutár István	–
Bányász István	206.	Farkas István	100.
6. Mihály Kovács Gergely	199–200. között	Borsovai Imre	–
Szigeti Lukács	(198. János)	17. Bartos Pál	–
7. Szabó János	93., <u>194.</u>	Varga Márton	!79. (89. Pál)
Szigeti Imre	189.	18. Miklós kovács	–
8. Nagy Simon	182.	Gépelyes Gergely	–
Ötvös István	!9.	19. Hatvani Tamás	71.
9. Varga Mihály	171–172. között	Gáspár kovács	70.
Varga Ferenc	169–170. között	20. Varga Demeter	62.
10. Viski Bertalan	166.	Szólósi János	60.
Kerekes Márton	–	21. ifj Ács György	49.

1. táblázat. A tizedesek beosztásának (1595) összefüggése az urbárium (1600) telekrendjével.

¹ Félkövérrrel a tizedhatároló telkek tulajdonosai, normál szedéssel és számozva (az irat számozásának megfelelően) a tizedesek. Forrás: a tizedesekről szóló városi statútum. Corp. Stat.: III. 573–575.

² Aláhúzás: több lehetőség esetén az a személy, aki beleillik az általunk feltételezett sorrendbe. Felkiáltójel a szám előtt: nem illik bele a sorrendbe. Kerek zárójel: a sorrendünkbe illő telken

csak vezetéknev-egyezés (az eltérő keresztnév jelzésével). – A számozás saját, az urbáriumban található sorrendnek megfelelően, de kihagytam a telekhányad-minősítés nélküli (nemes, libertus) telkeket, valamint a minősített telkek közül is csak az *una* megjelölésű egésztelkeket számítottam, mert a két forrás egybevetése alapján az 1595-ös statútum alkotásakor is így jártak el. (Ezek az egésztelkek *antiqua sessiók* lehetnek, amelyekből a töredéktelkek kiszakadtak.) A figyelembe vett telkek teljes száma így 208. Forrás: a huszti uradalom 1600. évi urbárium. MNL-OL E 156 Reg. fasc. 174. nr. 25. p. 1–114.

³ Az özvegye.

Végigtekintve a táblázat második oszlopán (1600), kibontakozik a két, egymástól teljesen függetlenül keletkezett forrás felvételi rendje közötti gyakorlatilag folytonos összefüggés, ami igazolja, hogy az urbárium is a telkek valós rendjét követi, akárcsak a tizedeslista. Ámde más kiindulóponttal és más haladási iránnyal. Az urbárium névsorának kezdőpontja az 5. tizedbe esik, ahonnan az irat először a tizedesjegyzékkel ellentétes irányban (az 1. tized felé) halad, majd onnan törés nélkül halad tovább a 21. tized felől, tehát ugyancsak ellenkező irányban, míg vissza nem ér az 5. tizedig. Az eltérő kiindulási pont abból fakad, hogy az urbárium készítői Sziget összeírását, akárcsak az uradalom másik négy városáét, az épp hivatalban lévő bíró házatól kezdték, míg a magisztrátus – mint rekonstrukciónkból kiderül – a tizedeket a város egyik utcásoarának egyik végpontjától kezdte kiszabni.

Nézzük meg az összevetést számszerűen. A tizedeshatároló telkek közül a fenti rendnek kifejezetten csak a 3–4. kettős tizedhatár 4. tized felőli telke (Kalmár András), valamint a 8–9. és a 17–18. tizedhatár telkei (Ötvös István, illetve Varga Márton) mondanak ellent. E három közül is két esetben találunk olyan személyt a számunkra megfelelő helyen, akinek a vezetékneve egyezik, csak a keresztnéve nem (Kalmár András helyett Jánost, Varga Márton helyett Pált). Hasonló, csak a vezetéknevre kiterjedő egyezés van a 6–7. tized határán is (Szigeti Lukács helyén János), úgy azonban, hogy teljes egyezésű nevet a város más pontján sem találunk. A rekonstrukciónkat teljes mértékben támogató esetek (pontos egybeesések) száma ehhez képest tizenöt.

A tizedesek közül tizennégy illik a rendünkbe (vagyis lakik ilyen nevű személy 1600-ban is az adott tizedben), vezetéknev-egyezés egy esetben van (az 5. tized tizedese, Íjgyártó István helyett Mihály), kifejezetten ellentmondó adat pedig (az adott név máshol előfordul, de a tizeden belül nem) nincs egy sem.

Tehát ha a részleges (csak a vezetéknevre kiterjedő) egyezéseket nem vesszük figyelembe, az egyezések, ellentmondások és hiányok aránya

így alakul: a tizedhatároknál (összesen 22 név + a paplak) 15 – 3 – 5, a tizedeseknél (összesen 21 név) 14 – 0 – 7. Ha pedig elfogadjuk a részleges név-egyeztést is, akkor az arány 18 – 1 – 4, illetve 15 – 0 – 6. Az eltérések az öt év alatt bekövetkezett tulajdonváltozásokkal magyarázhatóak, illetve a vezetőnevekre korlátozódó egyezéseknél inkább a családi viszonyok változásával (az apa halála) kell számolnunk.

Térjünk rá ezek után a kérdés másik részére: az 1600-as urbárium névsora hogyan illeszkedik a város alaprajzára? Ehhez minimálisan az szükséges, hogy az 1600-ban összeírt telkek közül kettőt lokalizáljunk, hogy ezáltal ne csak egy ponton rögzüljön a névsor az alaprajzon, hanem kiderüljön az összeírók haladásának iránya is. A lokalizáláshoz pedig az kell, hogy azonosítsuk az 1600-ban összeírt telket egy már ismert topográfiai rendű forrásban, vagyis legalább az 1744-es urbáriumban, de még inkább az 1770-es évek térképein.

Ebben a munkában egyértelműen kontinuos, közismert épületek nem segítenek bennünket, mivel Szigeten ilyen épület a teleksorokban 1600-ban még nem volt. (Csak az 1620-as évektől kiépült földesúri kúria és az 1730 körül létesült piarista kolostor, egyben római katolikus plébánia lesznek majd ilyenek.) Marad tehát a közönséges lakótelkek tulajdonosváltásainak feltérképezése a lakosok között létrejött ügyletek iratai és egyéb említések alapján. Itt azonban két feltételnek kell teljesülnie: (1.) az iratoknak ugyanarra a telekre kell vonatkoznuk, márpedig az egymástól függetlenül keletkezett ügyleti források rendszerint nem adnak elég támpontot ilyen azonosításhoz; (2.) meg kell teremteni az ügyleti források és az összeírások közötti összeköttetést.

Az utóbbihoz általában az kell, hogy az ügyleti vagy más kiegészítő forrásban a telek szomszédjai is meg legyenek adva, minthogy pusztán a tulajdonos nevének azonossága még kis időbeli távolság esetén is ritkán vehető megbízható adatnak, kiváltképpen egy ilyen gyorsan cserélődő lakosságú (iparos-kereskedő-értelmiségi összetételű) városban. A szomszédokkal együtt rendszeren három teleknyi széles összefüggő egységek esetében viszont az összeírással való teljes egyezés már kielégítő az azonosításhoz. (Ne felejtjük el, hogy maguk a kortársak is elsősorban ezt a módszert, a szomszédok rögzítését alkalmazták a telkek azonosíthatóságának biztosítására!) Természetesen egyezésre csak időben aránylag közeli ügyleti irat és összeírás között számíthatunk.

Elsőként említett problémánkat úgyszólván megoldja – egyúttal a szükséges nagyobb mennyiségű ügyleti forrást is biztosítja számos telek esetében – annak a teleknemesség-vizsgálatnak az anyaga, amelyet 1753-tól kezdve hajtottak végre a huszti uradalom négy városát (Técsőt, Visket, Hosszúmezőt és Szigetet) érintően. A produkció történetét itt nem részletezhetjük. A dolog lényege számunkra az, hogy a kamara mint földesúr sikerrel kényszerítette rá a szabad (uralkodói nemesítésű vagy az uradalomtól zálogba vett, ezáltal a földesúri függéstől mentesült) lakótelket birtokló nemeseket, hogy a földesúr közegei előtt bizonyítsák a jogaikat.²⁰ (Huszt nemesisével másként egyeztek meg.) Az egyes telkekkel kapcsolatos produkcióról külön-külön jegyzőkönyvet vettek fel, amelyhez csatolták a benyújtott igazoló iratok másolatát.²¹ Bizonyítani kellett a szabályos felszabadulást az uradalom joghatósága alól, valamint a telek tulajdonjogának szabályos továbbzálogát a producensre. Az akták a tulajdonos, illetve a producens nevében kívül szokás szerint megadják a két szomszédét is, valamint azt, hogy a telek melyik soron található. Ezen adatok alapján a telkek rendszerint azonosíthatóak a közel egykorú 1744-es urbáriumban, valamint az 1770-es évekbeli térképeken. Célkitűzéseink elérésére persze azon telkek produkciós aktái alkalmasak, amelyek szabadsága 1600 táján keletkezett (vagyis ebből az időszakból van rájuk vonatkozó oklevél). Ugyanakkor a visszafejtést nehezíti az a körülmény, hogy az uradalomban 1675-ben, még az önálló erdélyi fejedelem fennhatósága idején is rendeztek egy teleknemesség-vizsgálatot,²² a 18. századi produkciót megelőző kúriai ítélet pedig arra kötelezte a kamarát, hogy az 1675-ben hozott döntéseket tartsa tiszteletben.²³ Vagyis a producenseknek elég volt 1675-től kezdődően bizonyítaniuk a jogaikat. (Ennek ellenére néha korábbi bizonyító iratokat is becsatoltak, sőt visszanyúltak a telek szabadságának eredeti megszerzéséig.)

Maga az 1675-ös vizsgálat egymagában nem használható, mert nem esik közel összeíráshoz, és nem is ad meg szomszédokat, csak a tulajdonost. A 18. század közepi vizsgálat kiegészítésére azonban (amennyiben annak anyaga csak 1675-ig megy vissza) olykor épp megfelelő. Az erdélyi vizsgálat

²⁰ MNL-OL O 18 1339. sz. (a vonatkozó kúriai per jegyzőkönyve; hiteles átiratban kiadva: MNL-OL E 164 70. t.).

²¹ Az anyag Szigetre vonatkozó része MNL-OL E 148 fasc. 1864–1865-ben.

²² Az 1675. évi május 25-i országgyűlés 20. art.: EOE: XVI. 179. A biztosoknak szóló fejedelmi parancs: EOE: XVI. 203. A bizottság jegyzőkönyve: MNL-OL E 148 fasc. 1436. nr. 27.

²³ Lásd a 21. jegyzet.

sokkal kezdetlegesebb volt a kamarainál. Egyetlen jegyzőkönyvet vettek fel az egész eljárásról, amelyhez a bemutatott bizonyító iratok másolatait nem mellékeltek, a szűkszavú jegyzőkönyv pedig az egyes telkekről csak annyit ad meg, hogy a telek szabadságát biztosító oklevél mikor és kitől kelt, kinek a részére és milyen jogot biztosított.²⁴ Maga az eljárás is kevésbé racionális és bürokratikus volt: oklevél híján elfogadták bizonyítékként a tanúvallomást, amely esetben a jegyzőkönyvbe csak annyit vettek fel, hogy a telek régtől fogva nemes, a magisztrátus tanúsítja, stb. Ráadásul 1622-ben Váradon is volt egy teleknemesség-vizsgálat, amely az egész Partiumra – legalábbis több ottani fejedelmi végvár mezővárosaira – kiterjedt.²⁵ Az 1675-ös produkció során vélhetően szintén elfogadták azokat a felmentéseket, amelyeket ezen a vizsgálaton osztott ki a fejedelem, jó néhány teleknél ugyanis 1675-ben a hivatkozási alap nem teleknemesítő aktus, hanem egy egyszerű utalás a Bethlen Gábor általi megerősítésre. Magának az 1622-es vizsgálatnak a jegyzőkönyve azonban nem ismert, és egyetlen igazolás sem.

Amikor az 1675-ös bizonyítás az eredeti jogszerzést biztosító oklevélen alapult, a jegyzőkönyv körülírása alapján az rendszerint jól beazonosítható, másutt fennmaradt oklevél. Ha azután az oklevél 1600-hoz közeli, akkor a tulajdonos és a szomszédok szokásos adatai alapján rendszerint szépen be lehet azonosítani az 1600-as urbáriumban. Mindezek alapján a következő telkeket lehet visszavezetni 1772/1776 – 1744 – (1675) – 1600 között:

²⁴ MNL-OL E 148 fasc. 1436. nr. 27. Ezen jegyzőkönyv alapján, azonos adattartalommal állítottak ki igazolásokat az egyes telkekről, amelyekből több fennmaradt, nagyobb számban a 18. század közepi produkció aktáiban, illetve egy kiadva: EOE: XVI. 204–205.

²⁵ Az 1622. évi Szent Mihály-napi országgyűlés 4. art.: EOE: VIII. 110. A vizsgálat lefolyásáról és eredményéről némi tájékoztatást nyújt az az úrbéri szerződés, amely néhány deponált és uradalmi hajdúnak álló nemes, valamint a huszti földesúr között jött létre 1624-ben: Hajdúrendtartás 1624. (vö. Glück mj. a.), valamint egy másik deponált nemes egyedi szerződése a földesúrral: MNL-OL P 108 rep. 41. nr. 436.

	1772/ 1776 ⁽¹⁾	1753/ 1762 ⁽²⁾	1744 ⁽³⁾	1675 ⁽⁴⁾	1600 ⁽⁵⁾	Eredeti jog- szerzés ⁽⁶⁾
1.	6 (8.)	nr. 38.	[5.] ⁽⁷⁾ T: Rosi István	Asztalos István; 1608; i	[57–59.]	1608.7.20. ⁽⁸⁾
2.	33. (33.)	nr. 8.	[30.] T: Szentmihály[falvi] István kovács	Gyarmati István; 1607; i	[82.]	1607.6.17. ⁽⁹⁾
3.	35. (34.)	nr. 28.	[32.] T: Kőrösi Mihály	Sztojka Sámuel; 1606; n	[84.]	1606 ⁽¹⁰⁾
4.	46. (45.) keleti fele	nr. 45. egy része	[46.] T: gróf Haller László	Debreceni György; 1607; i	[92.]	1607.6.17. ⁽¹¹⁾
5.	47–48. kö- zötti (47.)	nr. 17. egy része	[48.] T: Izsák Mihály	Szabó Ádám; 1612; i	[94.]	1612.9.29. ⁽¹²⁾
6.	53. (53.)	nr. 31. egy része	[53.] T: Sztojka László	Szegedi Zsigmond; 1591; ⁽¹³⁾ i	[97. és 98. között]	1591.10.20. ⁽¹⁴⁾
7.	145. (145.)	nr. 16.	[130.] I: Barta Mihály és István pusztája	Tót Mihály; 1612; n	[178.]	1612.7.20. ⁽¹⁵⁾
8.	156. (156.)	nr 1.	[140.] I: Lágyi Sámuel	–	[187.]	1612.10.25. ⁽¹⁶⁾
9.	202. (203.)	nr. 26.	[188.] I: Balázs Mihály	Fodor István; 1612; i	[17.]	1612.5.25. ⁽¹⁷⁾
10.	209. (210.)	nr. 12.	[194.] I: Tót János	Tót Mihályné; 1612; i	[22–23.]	1612.2.6. ⁽¹⁸⁾

2. táblázat. A pontosan azonosítható telkek 1600 és 1772/1776 között.

¹ Sorszám (az 1772-es és 1776-os térképen). Forrás: MNL-OL S 11 nr. 463., 647. Zárójelben a datálatlan közel egykorú, de névsoros térkép (MNL-OL S 11 53/2.) sorszáma.

² A telekre vonatkozó nemességvizsgálati akta jelzete: MNL-OL E 148 fasc. 1865...

³ Sorszám (saját) – elhelyezkedés (T = Tisza sor, I = Iza sor) – tulajdonos. Forrás: MNL-OL E 156 Reg. fasc. 72. nr. 39.

⁴ Producens – a hivatkozási alapul szolgáló oklevél kiadásának éve – döntés (i: megerősítik a nemességét; n: elveszíti azt). Forrás: MNL-OL E 148 fasc. 1436. nr. 27.

- ⁵ Sorszám (saját). Vö. az 1. táblázat 2. jegyzetével.
- ⁶ Az oklevél dátuma. Jegyzetben a jelzet.
- ⁷ Egy nemes és egy közrendű telke van egymás mellett, ez a nemes telek.
- ⁸ SJAN Maramures, fond 47. Liceul reformat Sighetu Marmatiei, Colectia de documente (= Líceumi gy.) 17. Tulajdonos (= t): Gődényházi Székely Márton deák, szomszédok (= sz): prov. Szőlősi János és prov. Bonta Mihály.
- ⁹ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 8. „A” melléklet (p. 4–7.). T: Gyarmati János, sz: Ny: néhai prov. Aranyász Mihály, most prov. Ponc Mihály özvegye és K: néhai prov. Fazekas Lukács.
- ¹⁰ Az oklevelet csak említésből ismerjük (Századok, XXIII. évf. [1889.] melléklet 98.), ahol csak a tulajdonos, Bartos István deák van megadva. Az ő anyja volt azonban az 1600:[91.] telek birtokosaként említett Nyeregyártó István özvegye.
- ¹¹ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 45. p. 9–11. T: Borsovai Mátyás deák, sz: nob. Szabó János deák és prov. Petrécis Bálint. (1600-ban Szabó a vezetékneve nélkül szerepel, Petrécis pedig – nyilván a mestersége után – Íjgyártó néven.)
- ¹² MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 57. p. 86. T: Felsőárdói Kovács Ádám, sz: nob. Bartos István és nob. Bölöni Nagy Mihály. (1600-ban Bartos helyett Nyeregyártó István özvegye szerepel, aki az anyja volt.)
- ¹³ A jegyzőkönyv tévesen 1569-es évszámot ad meg, de az önálló bizonyáglevél, amit ekkor kiállítottak (MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 31. p. 6–8., átiratban), helyesen 1591-et.
- ¹⁴ DRNK R 2579 276. sz. T: Túri Dávid deák, sz: prov. *Borzovay* (Borsovai?) Imre és prov. Nagy Tamás. (1600-ban Túrit vezetékneve nélkül említik.)
- ¹⁵ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 16. 1. melléklet. T: Tót Mihály, sz: nob. Barta András és nob. Molnár Mihály özvegye. (1600-ban még mindkét szomszéd is közrendű.)
- ¹⁶ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 1. 1. melléklet. T: Által Tamás, sz: nob. Borbély György és nob. Herebe Mihály. (1600-ban Borbély még nem szerepel, Herebe pedig – mestersége után – Csiszár néven. Vö. Líceumi gy. 32.)
- ¹⁷ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 26. p. 1–4. (A melléklet). T: Lakatos István, sz: circ. Lakócs Miklós és circ. Kalmár János. (1600-ban a két szomszéd szerepel.)
- ¹⁸ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 12. 4. sz. melléklet 1. §. (p. 18–22.). T: Kovács avagy Tordai János, sz: prov. Kovács Miklós és prov. Kovács Máté.

Van még jó néhány telek, amelyeket ugyanezen forrásanyag és módszer alapján bizonytalanabban tudunk azonosítani, de a minimális követelményünket már így is jócskán túlléptük ezzel a tíz telekkel.

Az adatokból látható, hogy az 1600-as összeírás felvételi rendje azonos az 1744-es és 1772/1776-os névsorokéval, vagyis az utca mentén körben halad az óramutató járásával megegyezően. A bejárás kezdőpontja (a bíró háza) pedig nagyjából az 1772/1776-os térképek számozása szerinti 175. telek környékén volt, vagyis az Iza soron, annak is a központi, a piacterre néző szakaszán. Innen indultak az összeírók nyugat felé, majd az utca nyugati végéhez érve áttértek az északi Tisza sorra, azt végigvették nyugatról kelet felé, aztán visszakanyarodtak az Iza sorra, ismét kelet–nyugati irányban zárva a

kört. (1744-ben és az 1770-es évek térképein viszont a Tisza sor nyugati végétől indulnak kelet felé, majd az Iza sor teljes hosszán térnek vissza ellenkező irányban.)

Az azonosított telkek közé eső szakaszokon az 1600-as telekszám több esetben pontosan azonos az 1744-es telekszámmal (máskor – főként hosszabb szakaszokon – nagyjából azonos), ami kétségtelenné teszi mind azt, hogy az összeírók az 1600-as forrásban a beltelkeket jelölték, mind pedig azt, hogy sorban felvették az összeset (legalábbis státus-hovatartozás alapján nem hagytak ki teljes tulajdonosi csoportokat).

Mindezek után, a két pontosan azonosított felvételi rendű összeírásra (1600, 1744), illetve az összeírásként is használható 1770-es évekbeli térképekre alapítható a városlakók lakhelyének topográfiai meghatározása: más források telektulajdoni adatait az ezen összeírásokhoz való hozzákötéssel lehet lokalizálni.

A továbbiakban arra mutatok be néhány példát, hogy mindez hogyan gyarapítja a település társadalmára vonatkozó ismereteinket, miképpen segíti elő a topográfiai dimenzió a szöveges források kiaknázását. A kérdést két aspektusból közelíthetjük meg: az egyiket nevezzük itt és most családtörténetinek, amikor is egy leszármazási-rokonsági kör teljes társadalmi leírására törekszünk különböző írott források alapján, és az egyes adatok topográfiai meghatározásának hozadéka jellemzően a történet egészének ismeretében kerül felszínre. A másik az az eset, amikor egy, a vizsgált társadalom szélesebb körére vonatkozó, már önmagában is kiemelkedő adattartalmú forrást vetünk alá részletes elemzésnek a helyrajzi dimenzió bevonásával.

Utóbbira maga az 1600-as urbárium lehet alkalmas példa. Ennek a forrásnak az elemzését – a családonkénti szint felett – mindenekelőtt a foglalkozási csoportok lakóhelyének meghatározása révén segíti a topográfiai szempont. A kézműipari és vegyes- (boltos) kereskedői foglalkozásra a megkülönböztető név utal.²⁶ Itt most csak egy, területileg aránylag erősen koncentrálódó ágazatot emelek ki, a vargákét. Csoportosulásuk a város keleti végén figyelhető meg, ami bizonyára a mesterség kellemetlen mellékhatásával függ össze (Glück 2007: 431). Ezzel kapcsolatban egy másik érdekes megfigyelést tehetünk: a város utcájának ezt a szakaszát a 19. században már

²⁶ Az 1600-as urbáriumban említett nagy tömegű személynév és a valódi foglalkozás között fennáll egy jellemző – egyéni szinten természetesen nem minden esetben szükségszerű – összefüggés, ennek igazolását lásd: Glück 2013: 109. skk.

önállóan nevezték, még hozzá az ott tömörülő mesterekről, ámde nem Varga, hanem Tímár utcának (uo.). Nem valamiféle cserélődésről van szó, hanem a bőriparok szerkezetének mélyreható átalakulásáról. 1600-ban a városban még csak vargák élnek, sem tímárok, sem csizmadiák nem. A csizmiamesterség különválásával²⁷ a vargák egyre erősebben szorultak ki a lábbeli varrásból, és tevékenységük egyre inkább a kikészítésre, vagyis a mérsárosoktól átvett bőr feldolgozható alapanyaggá alakítására szűkült. Csak-hogy az a bőrös mesterség, amely erre a munkafázisra korlátozódott, eredendően a tímároké volt. A városban ezért fokozatosan a vargákat kezdték tímároknak nevezni. 1680-ból még olyan nyilatkozatunk van, miszerint Szigeten nem élnek tímárok.²⁸ 1733-ban és 1754-ben viszont tímárcéhet említenek a városban,²⁹ holott ilyenről addig nem tudtunk, oklevele sem ismert. A vargacéhről pedig utoljára 1692-ben hallunk.³⁰ Feltevésünket végül – a topográfiai azonosításon túl – forrásszerűen igazolja egy 1740-es adat, amelyben már „*tímár avagy varga céh*”-ről beszélnek.³¹

Az iparosokon, kereskedőkön kívül sajátos csoportosulási jelenséget látunk még a sókamarai munkásoknál, közelebbről a sóvágóknál és a hajósoknál, akiknek foglalkozását az urbárium kifejezetten megjelöli. A sóvágók többnyire a város keleti végén, a hajósok pedig a nyugatin laktak.³² Ez a tény akkor nyeri el az értelmét, ha tudjuk, hogy a rónaszéki sóbányába (ahol akkor az összes szigeti sóvágó dolgozott) kelet felé lehetett eljutni a városból, a sókikötő pedig Hosszúmezőn, vagyis nyugatra volt (Glück 2009).

A foglalkozási csoportokon kívül szépen kibontakozik a nemesség csoportosulása is a város legrangosabb részén, a templomtól keletre, a piac téren és környékén.³³ A topográfiai rekonstrukció révén egy sor érdekes személy lakóhelye deríthető ki 1600 tájáról, sőt a 16. század elejéig terjedő időszakból. (Eddig megy ugyanis vissza a város telkeinek nemessége.) Nézzünk erre is néhány példát.

²⁷ 1646-ban már céhet alakítanak: MNL-OL F 1 29. k. p. 565–569.

²⁸ SJAN Maramureş, fond 46. Primăria oraşului Sighetu-Marmaţiei, Registre contemporane de evidenţă (= Sz vs lt) 1. A nemesi város 1679–1693 között vezetett jegyzőkönyve, p. 30–31.

²⁹ SJAN Maramureş, Sz ns vs lt 4., 1754. nov. 21-nél.

³⁰ SJAN Maramureş, Sz vs lt 1. p. 177. (1692).

³¹ SJAN Maramureş, Sz ns vs lt 3., 1740. dec. 1-nél.

³² Vö. Glück 2007.

³³ Vö. ua.

A 15. század második felétől a város jónéhány fia szerzett hivatalnoki állást, döntően a királyi kormányzatban (a kancellárián vagy a pénzügyigazgatásban), szolgálatauk révén pedig társadalmi előmenetelt: személyes nemességet, nemességet a lakótelekre, magas készpénzjövedelmet, mezőgazdasági termőterületet, jobbágybirtokot, ezáltal pedig független és munka nélküli megélhetést³⁴ A fenti rekonstrukció alapján csaknem valamennyiük esetében (már aki teleknemességet is szerzett) meg tudjuk határozni a lakóhelyet. Az idézett külön tanulmányunkban feldolgozott Szigeti Szabó György deák rónaszéki sókamrás (1540–1560-as évek) családi telke például az 1772/1776-os térkép számozása szerinti a 49. volt. Szigeti Pál erdélyi fejedelmi ítélőmester (1540–1570-es évek), aki szereplésével már a kutatás érdeklődését is felkeltette (Horn 2005: 79–83), a 189., illetve 195–196. telkeket birtokolta, a különlegesen részletes szövegű nemeslevelével kitűnt (Bónis 1971: 331) Szigeti György deák kancelláriai írnok (16. század eleje) pedig a 198. telken lakott. A 16–17. század fordulójának legjelentősebb szigeti származású hivatalnokcsaládja, a Bartos (Péter deák fejedelmi kincstári számvevő és István kancelláriai írnok rokonsága) előbb a 48. és a 183., majd a 35. telket nemesíttette. E hivatalnokok származásáról csak annyit tudunk, hogy általában iparoscsaládokból kerültek ki, ami Szigeten nem bír nagy megkülönböztető erővel. Ahhoz, hogy a kézműves réteg finomabb belső hierarchiájában hol helyezkedtek el a hivatalnoki karriert befutó családok, csak a lakóhelyük presztízse ad némi támpontot (a telkeik csaknem minden esetben atyai, örökölt telkek voltak a nemesítő oklevél hivatkozása szerint). Valamennyi telek a piactéren, illetve attól nyugatra, a templom körüli részen helyezkedett el, holott egyébként az iparosok szerteszét laktak a városban, sőt, mint láttuk, egyes ágazatok éppenséggel periferikusan csoportosultak.

Városunk gazdálkodó társadalmának élén azonban nem a hivatalnoki karriert csináló személyek apái álltak, sőt egyáltalán nem is a hagyományos iparosok, de nem is az importáru-kereskedők, mint a magyarországi városokban általában. Sziget gazdálkodó elitjét az élőállat-tenyésztők, még pontosabban az élőállat-kereskedelemben bekapcsolódni képes iparos vállalkozók (főleg bőriparosok) alkották, akik viszont vélhetően kevésbé törekedtek gyermekeiket hivatalnoki karrier felé terelni, amint arra a részletesebben feldolgozott Ponc család esete utal (Glück 2008). A család 1600-ban összeírt

³⁴ Egy esettanulmány: Glück 2012.

feje, Tamás, varga létére a piactértől közvetlenül keletre, valahol a 165–170. telkekből álló szakaszon lakott (ezen a részen utóbb telekösszevonások történtek, ezért pontos lokalizálás nem lehetséges).

Ezt az állattenyésztő-iparos réteget az említett importáru-kereskedői réteggel összemérni igen nehéz, hiszen utóbbi még szűkebb volt. Némi támpontot nyújt a Kalmár család esete, amelynek a Poncokkal ellentétben nem sikerült kitörnie a dolgozói-vállalkozói rétegből és feljutnia az úri, birtokos nemességbe. Ennek belátásához azonban magának a Kalmár családnak a genealógiai rekonstrukciójára van szükség, közelebről arra, hogy a későbbi – iparos társadalmi körben megmaradt – utódokat össze tudjuk kapcsolni az 1600-as háztartásfővel, ami ezúttal csakis topográfiai rekonstrukció (a telek azonossága) révén lehetséges.³⁵

Szigeten az iparosok és kereskedők körében a 16. század végétől széles körű nemesség- és egy jóval szűkebb körű jobbágybirtok-szerzési folyamat indult meg. Immár meg tudjuk határozni az érintett családok sorának korabeli lakóhelyét az 1600-as urbárium segítségével. Ez alapján egyértelműen látszik, ahogy a rendileg felemelkedő személyek lakóhelyének kiterjedése a korábbiakhoz képest az utca mindkét irányában bővült, úgy azonban, hogy a város vége már kimarad. Ez pedig pontosan jelzi, hogy a gazdálkodók körében a 16. század végétől meginduló nemességszerzés folyamata sokkal alacsonyabb jövedelmi-vagyoni szintig hatolt, mint a „hosszú 16. század” intergenerációs mobilitása, vagyis a tanult fiak révén elért társadalmi felemelkedés folyamata (6., 33., 34., 74., 88., 141–142. közötti, 145., 153., 156., 159., 209., 211. telkek az 1772/1776-os térképek számozása szerint).

Végül még egy példát szeretnék idézni, amikor a topográfiai szempont bevonása rokonsági összefüggés feltárását segíti. Ezúttal a problémát egy névváltás is tetézi. Élt a városban a 17. század második felében egy Ádám család, akik ekkor tűnnek fel ezen a vezetékneven, mely városunkban mindaddig ismeretlen. Nemesek, de iparosok voltak. Az 1675-ös teleknemesség-vizsgálaton ők is felléptek a telkük nemességének védelmében, de a

³⁵ A kiindulópont a családi telekre vonatkozó 18. századi produkció MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 24. alatt, amelyet ezúttal az 1744-es urbáriumhoz lehet kötni a szomszédsági adatok alapján (továbbá ez esetben az urbárium közvetlenül is tartalmaz megjegyzést arra vonatkozóan, hogy a korabeli birtokos, Kígyósi Mihály mire hivatkozva tartott igényt a telek nemesi státusára).

felvett adatokból mindössze annyit tudhatunk meg, hogy a telket Bátori Gábor fejedelem eximálta 1612-ben.³⁶ A 18. század derekán lefolytatott vizsgálaton aztán az utódok már csak az 1675-ös bizonyáglevéllel álltak elő. Az igazolás tárgyát képező telket azonban a fentiek alapján pontosan és biztosan meg tudjuk határozni az 1600-as urbáriumban; akkor bizonyos Kovács Ádámé volt. Szerencsénkre fennmaradt a telek 1612-es nemesítő oklevele (amelyet a szomszédsági adatok figyelembe vételével kapcsolhatunk az 1600-as összeíráshoz); a kiváltságot ugyancsak Kovács Ádám, nyilván még mindig ugyanaz a személy szerezte.³⁷ Tehát a Kovács név nem állandó családnév volt, hiszen azt fel tudta váltani a szokásos keresztneves vezetéknevadás (az apa keresztnevéből). Ha pedig ehhez hozzávesszük, hogy Ádám kovács az Ugocsa megyei Feketeardóról származott a városunkba, tehát falusi (véltetően paraszti származású) bevándorló volt, felesége viszont Sziget egyik legrégebb és legkiterjedtebb nemzetségéből, a Poncból származott,³⁸ akkor máris előttünk áll a régi iparostársadalom egyik tipikus története: a parasztfaluból minden összeköttetés nélkül iparos-kereskedő városba kerülő tanonc, aki aztán bizonyára a mesterként nyújtott teljesítménye és jó házasság révén a kézműves elitbe jut (amelyből egy kovács családja számára a 16–17. század fordulója körül fellépő gazdasági visszaesés idején sem vezet messzebb kiút, mint a személyes- és teleknemességig).

³⁶ MNL-OL E 148 fasc. 1436. nr. 27. (a vizsgálat jegyzőkönyve); MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 17. p. 21–22. (a különálló bizonyáglevél).

³⁷ MNL-OL E 148 fasc. 1865. nr. 57. p. 86.

³⁸ E két adat az 1606-os nemesleveléből derül ki: MNL-OL F 1 5. k. fol. 30v–31r.

Irodalom

ÁMTF

Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai, 1963–1998.

BÉLAY Vilmos

1943 *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.* Település- és népiségtörténeti értekezések 7. Budapest, Sylvester-Ny.

BODNÁR Tamás

2008 Topográfiai és genealógiai kapcsolatok a kora újkori vég Szendrő városában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVII.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 295–340.

BÓNIS György

1971 *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, Akadémiai.

CORP. STAT.

Kolosváry Sándor – Óváry Kelemen: *Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I–IV.* Budapest, MTA, 1885–1904.

DÁVID Ferenc – GODA Károly – THIRRING Gusztáv

2008 *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939.* Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.

DESCHMANN Alajos

1991 Huszt vára – a máramarosi sóbányák őre. *Műemlékvédelem*, XXXV. évf. 3. sz. 156–164.

EOE

Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek B.* Budapest, MTA, 1875–1898.

FLÓRA Ágnes

2004 Taking Pride of Place: Goldsmiths of Cluj (Kolozsvár) in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Annual of Medieval Studies at CEU*, X. évf. 181–202.

GLÜCK László

- 2007 Máramarossziget mezőváros helyrajza és társadalma 1600 táján. In Balogh Margit (szerk.): *Diszciplínák határain innen és túl (Fiatal Kutatók Fóruma 2. – 2006)*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 427–445.
- 2008 Von der Spitze der Selbständigkeit an die Schwelle der „Rentnerschaft“. Der Weg einer Unternehmerfamilie an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, XII. évf. 215–237.
- 2009 A máramarosi sókamara igazgatása és gazdálkodása a Szepesi Kamara fennhatósága idején (1600–1604, 1614–1615). *Revista Arhivei Maramureșene*, II. évf. 31–81.
- 2012 Egy sókamarai hivatalnok a 16. század közepén: Szigeti Szabó György deák. In Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 459–469.
- 2013 *Az öt máramarosi város társadalma a 16–18. században*. PhD-értekezés [PTE]. Pécs.
- mj. a. *A hajdúrend az öt máramarosi városban (1624-től a 18. század elejéig)*. (Megjelenés alatt a „Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2013” c. konferencia tanulmánykötetében.)

HAJDÚRENDTARTÁS 1624

–b– v–: Huszt várához tartozó egy-telkes nemesek rendtartása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, III. évf. 331–334.

HARIS Andrea

- 1998 Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hoszu uttza” krónikája a 17–18. században. In Bardoly István – László Csaba (szerk.): *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Művészettörténet – műemlékvédelem 10. Budapest, OMVH.

HÁZI Jenő

- 1965 A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. *Soproni Szemle*, XIX. évf. 127–141, 223–232.

HORN Ildikó

- 2005 Politikusportrék János Zsigmond udvarából (vázlat). In Uő: *Tündérország útvessztői. Tanulmányok Erdély történelméhez*. TDI Könyvek, Budapest, ELTE BTK, 9–87.

KAMARAI TÉRKÉPEK

Kamarai térképek, 1747–1882. DVD-ROM. Budapest, MOL – Arcanum.

MIHÁLY Melinda

- 2004 Telkek és tulajdonosok a Belmagyar utcában a XVI–XVII. században. In Kovács Zsolt (szerk.): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásai*. Sapientia Könyvek, Kolozsvár, Scientia, 211–276.

MOLLAY Károly

- 1994–1995 A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). *Soproni Szemle*, XLVIII. évf. 266–302; XLIX. évf. 130–157, 193–214.

NAGY Lajos

- 1961 Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. *Tanulmányok Budapest múltjából*, XIV. évf. 161–212.

SIMONCHICZ Ince

- 1806 S[imonchicz], I[nnocentius]: *Monumentum politicum Marmatiae seculi decimi sexti*. Vacii.

THIRRING Gusztáv

- 1941 *Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig*. Sopron, Sopron Város.

VÉGH András

- 2006–2008 *Buda város középkori helyrajza*. Budapest, BTM.

VERESS Éva

- 1966 Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodroglői jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In Makkai László (szerk., bev.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi agrártörténetéből*. Budapest, Akadémiai, 285–426.